

Проблеми правової рівності в епоху Нової історії



В. Ю. Васецький

кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу теорії держави і права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України

У статті досліджуються основні проблеми, що пов'язані з розвитком принципу рівності у праві в період Нової історії. Показано особливості реалізації принципу правової рівності в період революційних подій в Європі XVII-XVIII ст., виявлена роль держави в цьому процесі. Розвиток світової філософсько-правової думки стосовно принципу правової рівності проілюстровано на основі аналізу поглядів видатних мислителів того часу.

Ключові слова: *правова рівність, епоха Нового часу, права та свободи людини.*

В статье исследуются основные проблемы, связанные с развитием принципа равенства в праве в период Новой истории. Показаны особенности реализации принципа правового равенства в период революционных событий в Европе XVII-XVIII вв., выявлена роль государства в этом процессе. Развитие мировой философско-правовой мысли в отношении принципа правового равенства проиллюстрировано на основе анализа взглядов выдающихся мыслителей того времени.

Ключевые слова: *правовое равенство, эпоха Нового времени, права и свободы человека.*

In this paper the basic problems, connected with development of a principle of legal

equality in the Modern history are investigated. Features of realization of a principle of legal equality in revolutionary events in Europe XVII-XVIII s. are shown, the state role in this process is revealed. Development of world philosophic-legal thought concerning a principle of legal equality is illustrated on the basis of the analysis of sights of outstanding thinkers of that time.

Keywords: legal equality, Modern history, human rights.

Еволюція правової рівності пройшла надзвичайно складний шлях свого розвитку. Про це свідчить, зокрема, розгляд історичного процесу еволюції принципу прав людини. Принципово важливим етапом у цьому процесі без сумніву є доба Нового часу, яка почалася з XVII ст. і стала з історико-правового погляду епохою виникнення та утвердження буржуазної держави і права. Враховуючи величезний вплив періоду Нової історії на розвиток концепції правової рівності та її подальшого практичного втілення у сфері прав людини і громадянина, правової держави, верховенства права, дослідження основних аспектів проблеми правової рівності в епоху Нової історії є основною метою цієї статті.

Нова раціоналістична теорія прав людини загалом, а разом з нею і ідея правової рівності була розроблена в працях Г. Гроція, Б. Спінози, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Т. Джефферсона, І. Канта, Ж.-Ж. Руссо, Дж.-Ст. Мілля, І. Бентама та інших мислителів. Завдяки сміливій критиці феодального ладу та обґрунтуванню нових концепцій про права і свободи особистості, про необхідність панування права у відносинах між індивідом і державою

ця теорія знайшла багато прихильників та зробила великий внесок у формування нового юридичного світогляду, в ідеологічну підготовку буржуазних революцій і правове закріплення їх результатів [1, с. 24-25].

Механізми реалізації правової рівності епохи Середньовіччя отримали втілення в ідеях філософів та мали подальший розвиток в працях мислителів Нового часу. Юридичний світогляд нової епохи створював нові уяви про свободу людини шляхом панування режиму права у приватних і публічних політичних відносинах.

У 1640 році в Англії відбулася буржуазна революція, наслідком якої стала страта короля Карла II, створення Парламенту та приведення до влади О. Кромвеля.

У середині XVII століття значного розвитку набула концепція «суспільного договору», розроблена Г. Гроцієм, який у праці «Про право війни та миру» писав: «Держава є досконалим союз вільних людей, укладений заради дотримання права і загальної користі» [2]. З таким розумінням держави, яке містить в собі ідею правової державності, пов'язано і положення про природні права людини – здійснювати опір насиллю влади, що порушує права суспільного договору. У своїх роботах Г. Гроцій серед основних виокремлює такі принципи природного права: а) не чіпати чужого майна; б) повертати те, що нам не належить; в) виконувати обіцянки; г) винагороджувати за заподіяну шкоду; ґ) віддавати належне людям, які заслуговують покарання.

У будь-якому випадку, як писав Г. Гроцій, право відповідає природі суспільно-розумних істот (людей). Соціальні якості людей він визначає як «припис здорового глузду». Похід-

ний пункт вчення Г. Гроція – природа людини.

Послідовна ліберальна доктрина невід'ємних природних прав людини на основі ідей панування права, правової організації державного життя, розподілу влад і верховенства закону, а разом з ними і правової рівності, була розроблена Д. Локком.

Великим досягненням локківського вчення про права людини є аналіз необхідного внутрішнього зв'язку. Д. Локк писав: «Незважаючи на різноманітні жетлумачення, метою закону є не знищення і не обмеження, а збереження і розширення свободи» [3, с. 623]. На думку Д. Локка, «Там, де немає законів, там немає свободи» [3, с. 623].

Згідно із вченням Д. Локка, суспільний договір – це постійно діючий фактор суспільного життя, договірні відносини з політичною владою – неперервний процес, який протікає відповідно до принципу погодження індивідів і народу з діями влади [4].

Наприкінці XVIII століття внаслідок економічних, політичних і соціальних причин у Франції виникла «революційна ситуація». Французькі революціонери мали можливість спиратися на досвід англійських та американських революцій. В їх розпорядженні була досить чітка програма організації конституційного порядку. Вони використовували попередні політичні гасла, серед яких «свобода, рівність, братерство». Розрахунок полягав у тому, що широкі народні маси автоматично мобілізуються на боротьбу зі «старим режимом» [5, с. 512].

Досліджуючи ідеї прав людини (особи), О. Скакун констатує, що у XVII-XVIII ст. за часів буржуазно-демократичних революцій ідея про права людини відображається в теорії природ-

ного (природженого) права, що дозволила оцінювати з позицій справедливості діюче в державі позитивне право, проводити його перетворення в напрямку гуманізму і свободи [6, с. 166]. Ідея прав людини, заснована на теорії природного (природженого) права, знаходить втілення в нормативних актах держав Європи та світу.

Права і свободи людини та громадянина, проголошені у французькій Декларації 1789 р., набули всесвітнього значення та стали імперативом оновлення й гуманізації суспільного ладу. Ця декларація зазнала впливу попереднього досвіду в аспекті захисту прав і свобод людини (зокрема англосаксонських традицій при складанні та прийнятті Біллів про права 1689 р., Декларації незалежності США 1776 р., Конституції США 1787 р. і т. д.), надалі сама здійснювала значний вплив на процес боротьби з «попереднім режимом» в усьому світі, за всезагальне визнання і захист прав особи та громадянина. Усі попередні теорії та практики в галузі прав людини та громадянина, правової державності, панування права так чи інакше зазнавали та продовжували відчувати на собі вплив цього історичного документа.

Принципи рівності були закріплені в багатьох документах держави, проте закріплені норми були недосконалими. Наприклад, прямим порушенням основних прав людини в сучасному розумінні є Декрет від 22 грудня 1789 р., який передбачав поділ французів на «активних» і «пасивних», що суперечить проголошеній ідеї рівності [5, с. 357].

Суперечливий непослідовний характер проголошуваних положень спостерігається і в прийнятій Конституції. Франція на той час була колоніальною державою, і Конституція, побудована

на ідеї рівності, не розповсюджувала-ся на колонії, де офіційно зберігалось рабство [5, с. 357].

У вересні 1793 року яacobінський уряд встановив загальний максимум – верхню межу цін на продукти споживання і заробітну плату робітників. Максимум відповідав інтересам бідноти, однак був вигідний і великим торговельникам, котрі як ніколи збагачувалися на оптових поставаннях і розоряли конкурентів – дрібних крамарів. Видаючи цей декрет, яacobінці намагалися «урівняти» суспільні верстви постреволюційного французького суспільства. Проте реалізувати свої задуми не змогли через об'єктивні економічні та історичні причини.

Ситуація ускладнилась ще й тим, що прийняті наприкінці лютого – на початку березня 1794 р. т. зв. вантозькі декрети Конвенту передбачали безкоштовне розподілення серед незаможних патріотів власності, конфіскованої у «ворогів революції». Однак зазначені вище декрети із захопленням зустріли лише плебейські низи міста та села. Проте вони не були втілені в життя через протидію з боку тих політичних сил, які вважали, що ідея рівності не повинна реалізовуватися настільки радикальними засобами. У травні 1794 р. Конвент декретував введення системи державних дотацій для жебраків, інвалідів, сиріт та старих. Було відмінено рабство в колоніях [5, с. 357].

Значний безпосередній вплив ідеї Декларації прав людини і громадянина 1789 р. здійснили на погляди провідних мислителів тих країн, для яких прогресивні буржуазні перетворення були ще попереду (маємо на увазі Німеччину, Росію та інші країни Східної Європи).

Під впливом європейської провідної політико-правової думки та револю-

ційних перетворень у XVIII ст. в США та Франції природно-правові ідеї рівності всіх людей про невід'ємні права та свободи людини поступово отримали розповсюдження і в царській Росії.

Одним з перших комутаторів таких ідей у Росії був О. Радищев, який свої революційні роботи використовував для критики самодержавства та феодално-кріпосницької системи. З природно-правових позицій він розвивав уявлення про свободу та рівність усіх людей в природному стані, про довірне походження держави, про невід'ємні права людини на власне життя, власність, рівний суд, свободу думки та слова, про суверенітет народу і його право скинути «несправедливий» лад [7, с. 437].

Свобода особистості була основною і головною проблемою всієї творчості М. Бердяєва, який називав себе сином свободи. У своїх вченнях він стверджував: «Я засновував свою справу на свободі» [8, с. 254]. Цю тему, а разом з нею і питання прав та свобод особи, М. Бердяєв висвітлював з позицій власної оригінальної філософської концепції християнського персоналізму.

У вченні про свободу людини він відрізняє особу від індивіда. У роботі про рабство та свободу людини М. Бердяєв стверджує, що особа – це свобода і незалежність людини по відношенню до природи, до суспільства, до держави, але вона не тільки не є егоїстичним самоствердженням, а саме навпаки. Персоналізм, на думку М. Бердяєва, не означає егоцентричної ізоляції. Особистість в людині є її незалежністю по відношенню до матеріального світу, який є матеріальним для роботи духу. І разом з тим особистість є універсум, вона наповнюється універсальним змістом. Категорія «особистість» не готова даність, а зав-

дання, ідеал людини, вона створюється [9, с. 21].

Заслуговує на увагу праця М. Бердяєва «Філософія нерівності», в якій автор стверджує, що індивідуальність, особистість людська не дана спочатку в природному та історичному світі, вона в потенційному стані дремає в хаотичній темряві, у звіриному і звільняється, піднімається та розвивається лише шляхом трагічної історії, шляхом жертв і боротьби, через величезні нерівності і розділення, через держави і культури з їх ієрархічним устроєм та примусовою дисципліною. Люди ХХ століття є настільки досвідченими в пізнанні, вони так багато пережили, що їм, як справедливо зазначає М. Бердяєв, не личить вже будувати ідилічні теорії про милостивий природний стан, про природний порядок, у якому нібито торжествує індивідуальне та особисте начало. Кожного разу, коли скидається ієрархічний лад, коли хочуть звільнити особу від будь-якої дисципліни, держави та культури, піднімається звіриний хаос, що винищує особистість, вбиває образ людини. Свобода особи завжди має своїм корелятом тисячолітню дисципліну складної культури. Людська маса виходить з царства тьми, із полону хаосу сходять в процесі виховання. У світі хаотичному у масах остаточно втрачається будь-яка ієрархічна дисципліна, людина гине. Перехід від хаосу до космосу є виникненням нерівності буття в рівності небуття. М. Бердяєв зазначає, що існує радикальне зло в самій природі людини, і що не можна звільнити людину шляхом заперечення цього зла. Не можна побудувати теорію прогресу, стверджуючи безгрішність людської природи, нібито зіпсованої і поневоленої ілюзіями релігії, насильствами держави та соціальними нерівностями

ми. М. Бердяєв критикує тих вчених, які заперечують метафізичну глибину зла в людській природі і вважають зло суто соціальним явищем, повністю залежним від суспільного середовища. М. Бердяєв неодноразово говорить про роль держави у житті суспільства та людини, показує його негативне і позитивне значення. Так, у згадуваній роботі російський філософ пише про те, що держава є об'єктивною природною та історичною реальністю, яку не можна ні створити, ні знищити через людське свавілля. Незважаючи на те, що держава народжується в кривавих насильствах, вона ґрунтується на нерівностях, на розрізненні та розчленуванні у народній стихії, загалом держава являє собою також упорядковану і організуючу силу. Незважаючи на те, що держава спонукає до насильства, насильницька природа держави сама по собі не є зло, але вона пов'язана зі злом і є реакцією на зло. Державна свідомість бачить силу зла і слабкість природного добра в людині, у неї немає солодкавого оптимізму, а є суворий песимізм [10].

У своїх дослідженнях М. Бердяєв підсумовує, що будь-яка держава в сучасному світі зобов'язана, як мінімум, визнати свободу людської особистості, яка від народження притаманна людині як духовній істоті, а не надана їй якою-небудь зовнішньою владою. Цю тезу про свободу та рівність доводили вчені від найдавніших часів до сьогодні, визнаючи, що природні права людини не залежать від держави, а полягають рівною мірою як у свободі в суспільстві, так і у свободі від суспільства, безмежного у своїх домаганнях, з чим погоджуємося і ми.

Безумовно, буржуазні революції у Європі у XVII-XVIII ст. створили нові умови щодо життя, здоров'я та добробу-

ту громадянина, які виникли з наявними новими благами, відсутніми до того часу на правовому рівні. Ці блага умовно визначаються наявністю прав людини. Така умовність зумовлена різкою поляризацією суспільства на різних етапах його розвитку, а також своєрідністю цивілізацій (європейська, азійська та ін.), які не дозволяли правам людини набути ознак універсальності на основі принципів свободи та формальної рівності і не давали їм (правам) можливості набути сучасних обрисів.

Отже, подальший період удосконалення ідеї правової рівності на принциповому рівні – сфера діяльності майбутніх поколінь у наступний час історії людства.

З вищенаведеного робимо такі висновки:

1. Хід історичного процесу у Новітній період призвів до розвитку і оста-

точного становлення концепції правової рівності, що стало передумовою до сучасного уявлення, розробки теорії та існування практики забезпечення прав людини і громадянина, правової держави, верховенства права у всіх демократичних державах сучасності.

2. У період Нової історії виокремилася уявлення про роль держави, з одного боку, як інституту, що сприяє задоволенню претензій людини на певний об'єм благ та умов життя (матеріальних та духовних), які завжди визначалися положенням індивіда в класовій структурі суспільства, в системі матеріального виробництва, а з іншого боку, як необхідний інститут, згладжування протиріч, пов'язаних із діяльністю величезної кількості індивідів зі своїми потребами, цілями, зіткненням різноманітних інтересів.

Список використаної літератури

1. *Крегул Ю. І.* Права і свободи людини : [навч. посіб. для студентів вузів] / Ю. І. Крегул, В. В. Ладиченко, О. І. Орленко. – К. : Книга, 2004. – 287 с.
2. *Гроций Г.* О праве войны и мира / Г. Гроций. – М. : Ладомир, 1994. – 868 с.
3. *Локк Д.* Опыт о человеческом разумении. Кн. IV // Д. Локк. Сочинения : в 3 т. – М. : Мысль, 1985. – Т. 2. – 623 с.
4. *Кіндратець О. М.* Теоретичні джерела концепції соціальної держави / О. М. Кіндратець // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2008. – № 34. – С. 50-59.
5. *Жидков О. А.* История государства и права зарубежных стран : учеб. для вузов : в 2 ч. – Ч. 2 / Под общ. ред. д. ю. н., проф. О. А. Жидкова и д. ю. н., проф. Н. А. Крашенинниковой. – 2-е изд., стер. – М. : Издательство НОРМА, 2003. – 720 с.
6. *Скакун О. Ф.* Теорія держави і права : підруч. / Пер. з рос. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.
7. *Радищев А. Н.* Избранные сочинения / А. Н. Радищев. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1949. – 558 с.
8. *Бердяев Н. А.* Экзистенциальная диалектика божественного и человеческого // Н. А. Бердяев. О назначении человека. – М. : Республика, 1993. – 383 с.
9. *Бердяев Н. А.* О назначении человека. О рабстве и свободе человека / Н. А. Бердяев. – М. : АСТ : АСТ МОСКВА : ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 637 с.
10. *Бердяев Н. А.* Философия неравенства / Н. А. Бердяев. – М. : Има-пресс, 1990. – 288 с.